

Az egyetemisták körében tartott *Európai Utas*-találkozókra merült fel a kérdés a leggyakrabban, de az országhatár mindkét oldalán is javasolták-sürgették: adjunk ki egy könyvet az osztrák–magyar kapcsolatok történetéről, jelenéről, a kapcsolatrendszer sokféleségéről, gazdagságáról. Addig is, míg ez az elképzelés megvalósul, újra közreadjuk Glatz Ferenc tanulmányát rövidített, szerkesztett változatban. Reméljük, segíti a téma iránt érdeklődők jobb tájékozódását.

DOSSZIÉ

GLATZ FERENC

Az osztrákok képe a magyarság körében

Hosszú történeti-művelődéstörténeti fejtegetéseket tehetnénk most arról, hogy a XIX–XX. század fordulójának osztrák–német képe a magyar történeti és politikai irodalomban hogyan színeződik. De nem az a célunk, hogy egy történeti konferencia vitájához adalékokat szolgáltatassunk, hanem hogy megkeressük a két szomszédos nép állami és magánszférájának adminisztrációja között a gazdasági, diplomáciai, humánpolitikai együttműködés lehetőségeit. De akkor miért beszélünk a bő gatyáról, a tudós férgekről az évszázaddal vagy évszázadokkal ezelőtti előítéletekről, netán helyes meglátásokról? Válaszom: azért, mert akár egy üzletben, akár zöld- vagy fehér asztal melletti tárgyalásokon nem mindegy, ki milyen prekoncepcióval ül az asztalhoz. És főként, hogy kinek milyen képe van a tárgyalópartneréről.

Ezért engedjen meg az olvasó néhány rövid jellemzést a magyar politikai gondolkodásban élő osztrák-képekről.

**Első kép:
a nemzetvé válás befejezése, a polgári államiság kiegészítése előtti korszakról**

A magyar közgondolkodásban a kezdetektől 1848–49-ig nem élt megkülönböztetés az osztrákok és németek között. Sőt, minden adat arra mutat, hogy 1867 után is elsősorban csak a művelt középosztály különbözteti meg az osztrák–németeket a birodalmi németektől. A különbségtétel ezen megkésettége részben a nyelvezetével magyarázható. Magyarázható azzal is, hogy a Habsburgok évszázadokon át voltak magyar királyok és német-római császárok, s az osztrák tartományok természetes részét képezték a birodalomnak. És végül magyarázható az 1848–49 közötti helyzettel, mikor az átlag magyar polgár előtt a németek egyszerűen ismét a régi közös államot hozták létre, „hiszen németek”.

Ennek alapján az 1848–49 előtt született német-osztrák képnek sok, ám az évszázadok során összemosódott alapszíne van.

Ismeretes a történeti irodalomból, hogy a középkori magyar királyok udvarában igen nagy számban éltek idegen lovagok (mindenekelőtt németek), s hogy a magyar főnemesi családok sorában is nagy hányaddal szerepelnek. Az is ismeretes, hogy a magyar köznemesség a maga rétegérdekeit az arisztokráciával szemben nemegyszer nemzeti érdekként fogalmazta meg, mondván: a főnemesek között igen sok az idegen. A német- és idegenellenesség a XIV. századtól kimutatható a magyar köznemesi vezető rétegek gondolkodásában. Ez az érdekként fogalmazódik meg a XVI–XIX. századi városi polgári társadalomban is. II. Mátyásnak 1608-ban törvényben kellett

Az 1864-es porosz-osztrák és dán háború végén a bécsi békekötés is jó alkalom volt az osztrák-német típusok kigúnyolására. *Üstökös*, 1864

biztosítania, hogy a városokban magyarok is nyerhessenek polgárjogot. Ugyanis ezeknek a városoknak nemcsak városi jogai voltak – német mintájú városi jogaik –, de többnyire a polgárai is németül beszéltek. Ebből a korszakból származik a magyarok osztrák (illetve német) képeinek egyik máig kísértő vonása: a kisebbségi érzés. A német területről bevándorlók egy fejlettebb európai kultúra hordozói: közösségi életük szervezett, szerszámaik jobbak, termelési eljárásaik hatékonyabbak, házaik nagyobbak, erősebbek. És valószínűleg a kisebbségi érzéssel egy töről fakad, hogy a magyar középrétegek lenéznek és leminősítenek mindent, ami számukra elérhetetlen.

A közös király, 1526 után, javít a szimpátiámérlegen, hiszen a törökkel szemben a Habsburg uralkodó a Birodalom támogatását biztosította. De ezt a vezetőrétegnek csak egyik része látta be, s annál is rombolta a szimpátiát a kor nagy területi-igazgatási újítása: a fejedelmi abszolútizmus kiépítése a bürokrácia segítségével. A Habsburg uralkodók XVI–XIX. századi kísérletei a centralizált Monarchia megteremtésére birodalmuk minden részén ellenállásra találtak. Magyarországon (és hasonlóan Csehországban) ez nemzeti jelleget is öltött. Tehát a XVI–XVII. századi török megszállás idején a királyi Magyarország, Erdély, sőt a török hódoltság magyarságában is élt ugyan a keresztény összetartozás tudata, s élt a király tisztelete is, de az idegen (értsd német) tisztviselők és az abszolútizmus politikusaival szemben már feltámadt az általános ellenszenv. Ekkor keletkezik a napjainkig oly nagy erővel élő németellenes kuruc mentalitás, amely a királyhű, illetve rendszerhű politikát azonosítja a némettel, idegennel és valami népárulással. (Ezért is kevés a magyar történelemben a maga korában népszerű kormánytámogató politikus, miközben a mindenkori politikai ellenléki – még ha korlátozott vagy teljesen haszontalan is – népszerű és nemzeti hős.) Pedig tudjuk, hogy a valóságban sok labanc (azaz kor-

mányhű) magyar, sőt – ahogy mondják – „jó magyar” volt. Külön említést érdemel az ellenreformáció, illetve a katolikus–protestáns ellentét magyar kontra német öröksége. Ismeretes tény: a Habsburgok a közép-európai ellenreformáció vezetői voltak, s a kelet-magyarországi területek már az adminisztratív területi különállás miatt is túlnyomórészt reformáltak, kálvinisták lettek.

**Második kép:
az osztrákellenség és a bizalmatlan házastárs (1848/49–1918)**

Az 1848–49. évi szabadságharcban tudatosul először a társadalom egy részében az osztrák és német közötti különbség, mégpedig azonnal negatív vonásokat rajzolva a osztrákokról alkotott képre. A közgondolkodás, de sokáig a történészek sem törődtek azzal, hogy a kivégzett tizenhárom magyar vértanú között négy osztrák-német található. Szinte az egész magyar vezetőség osztrákellenes bizalmatlansággal fog hozzá a kiegyezés előkészítéséhez. A politikusok szintjén ez a bizalmatlanság szinte 1914-ig megmarad: a félelem attól, hogy a fejlettebb

***Üstökös*, 1860**

**MAGYAR KLASSZIKUSOK
ILLUSZTRÁTIÓI.**

„Múltadban nincs öröm.
Jövődben nincs remény!”

bürokrácia becsapja a fejletlenebbet. Táplálja ezt a bizalmatlanságot a bécsi abszolutista bürokráciától való háromszáz éves félelem is. Mindez persze elfedi a valóságot – nemcsak a korabeli politikai adminisztráció, de sokáig az utókor történésze előtt is –, nevezetesen azt, hogy az államházaságból a magyar állam sokkal több előnyt húzott, mint azt a szerződések körüli megújuló viták (a közös költségekről, kvótákról stb.) láttatni engedték. S ha látták is a politikusok, nem ezekről a saját előnyökről beszéltek, hanem a sérelmekről. (Sokan állítják, bizonyítani nehéz, hogy a mindig panaszkodó magyar mentalitás, az üzletelőnyeiket soha el nem ismerő magatartás e korból származik. De vidám teázások között ugyanezt mondják el a hozzánk hasonló nemzeti önkritikára hajlamos osztrák kollégák is a mentalitás-örökségről.)

Harmadik kép:

az együttérzés és a nemzeti ellenség kora (1918–1955)

Az első, majd a második világháború máig fel nem tárt változásokat hozott a közgondolkodásban. (Ne feledjük, döntően ugyanaz a generáció élte meg a két háborút, s a harcoló nemzetállamok hozzávetőlegesen azonos csoportosításában!) Mind az 1914–18, mind az 1939–45 közötti háborúban a magyar állam az osztrák, illetve a német állam oldalán harcolt. A közös harc ténye a hivatalos propagandával vegyítve, 1914 és 1918 között jelentős, osztrákok iránti szimpátiát eredményezett.

Fokozta az együttérzést az 1918. évi vereség, s az hogy a Magyar Királyság mellett Ausztria szenvedte el a legnagyobb veszteségeket. A közös Monarchiában még csak a lojalisok emlegettek „sógor”-ságot, most ez már általánosan elterjedt, az osztrákokkal kapcsolatban. Most tudatosodik csak a magyar középosztályok gondolkodásában, hogy az 1830–1918 közötti időszakban nemcsak az állami-politikai összeütközések és viták voltak a jellemzők, hanem az is, hogy a polgári életben családi összefonódások következtében osztrák, szláv, magyar zsidó eredetű családok tízezrei kerültek rokonságba egymással. Csak a közös államkeret felbomlása után tudatosult, hogy kis közös vállalatok, ma azt mondanánk joint venture-ök ezrei kötötték össze az osztrák és a magyar állam polgárait. Ekkor ébredtek rá, hogy ezekkel a sógorokkal, üzlettársakkal korábban elsősorban családi vitákat éltek meg, s hogy a mostani (1918 utáni) helyzet mennyivel nyomorúságosabb. Válás utáni vágyakozás volt ez az elvált feleség után.

Az osztrák- és németellenesség csak erősödött a magyar középosztályok ellenzéki politikusaiban 1938, az Anschluss után. Ez magyarázza, hogy az antifa-

Arcképtanulmányok.

Azok köréből, akik az Árpádok, Hunyadiak és Zrinyiek utódainak sorsa fölött akarnának dönteni.

Bolond Miska, 1860

szista politikai erők körében az osztrákellenes kuruc hagyományok ismét feléledtek, a mozgalmi jelszavak, dalok, politikai brosúrák szintjén, a polgári németellenesek soraiban éppúgy, mint a kommunisták között. A németellenesség és osztrákellenesség ismét összemosódik. S megjelenik egy újabb tényező: a hazai zsidóság félelme a fasizmustól, majd a holokauszt, ami nehezen kitörölhető német- (illetve német-osztrák-) ellenességet oltott a magyar társadalom legmobilibb rétegébe. Különösen a kommunista publicisztika járt az élen, hogy a Habsburg-ellenes magyar kuruc hagyományokat mozgósítsa az antifaszista propaganda számára. Sez az összemosás a kommunista Révai József publicisztikájában virágzott ki, de megmaradt – nyomaiban – az 1990-es évekig, a keresztény nemzeti politika protestáns-függetlenségi szárnyának gondolkodásában is.

1948 után, amikor a németellenes ideológia a proletárdiktatúra hivatalos ideológiája lett, sokat veszített hatásából. És az olvadás első éveiben, 1954–55-ben Ausztria mint sikerállam jelent meg a Szabad Európa Rádiót hallgató és a szovjet megszállást nehezen viselő magyar közvélemény előtt. Az 1955. évi semlegesség rendkívül emelte az osztrákok presztízsszintjét, mind a politikával foglalkozó értelmiség, mind az egyszerű emberek előtt. S talán ekkor vették véglegesen tudomásul, hogy az osztrákok nem azonosak a németekkel.

Negyedik kép:

a sógor idealizálása (1956–1990)

1956 legalább olyan fordulópontra az osztrák–magyar kapcsolatok történelmében, mint 1848–49. S legalább olyan erősen színezte át, s színezi máig

az osztrákokról alkotott képet, mint százegynéhány esztendővel ezelőtt 1848–49. Ausztria volt az az állam, ahonnan segítséget várhattunk a felkelés idején, oda lehetett menekülni a bukás után, az osztrák állam tett a legtöbbet menekültjeinkért. Táborokba fogadta őket, annak ellenére, hogy – mint arról itthon is valós hírek jártak – a magyar menekültek nem mindig viselkedtek nemesen, s az osztrák hatóságoknak a politikai menekülteken kívül számtalan kalandvágyóval és lumpen elemmel is számolnia kellett. Magyarországon legendássá nőtt az osztrák emberek jószívűsége, segítőkészsége. A különféle igaz történeteknek érdekes hatásuk volt a folklórra. Az emberek továbbra is a külföldi betolakodók elleni élel énekelték a kuruc nótákat, de most már nem az „osztrák-német” betolakodókra gondoltak, mint korábban, hanem egy egészen más gyarmatosítóra. A kuruckultusz osztrákellenes éle ekkor szinte teljesen kiveszett.

Mindez párosult egy másik valós körülménnyel: Ausztria volt a nyugati világ velünk határos állama, amelyet az 1960-as évektől el is lehetett érni. A hruscsovi reformok után Ausztria volt az az állam, amellyel a Kádár-kormányzat kezdte kiépíteni nyugati kapcsolatait. Végtére is Ausztria semleges ország volt, nem tagja semmilyen katonai tömbnek. S mi volt az 1956. évi felkelés nagy célja? Nem a NATO-hoz való csatlakozás, hanem a semlegesség. A politizáló értelmiségben az osztrák sógor útja volt a követendő: a két nagyhatalmi tábor között a kis nemzetek semlegességét elérni. Az először Nyugatra utazó közember előtt, Ausztria volt a bevásárlóország. A hatvanas években innen származott a kicsit magasabb életszínvonal presztízstermékeinek nagy része: a nejlon ing, olcsó karóra, orkánkabát, nyugati rocklemezek, divatos ruhák, majd a hetvenes években a nyugati autóalkatrészek, a kvarcórák, olcsó számológépek és a déligyümölcs. Ekkoriban kezdték értékelni az osztrák házak és kertek rendezettségét.

Ahogy 1966-tól kezdenek a DDR- és BDR-németek, valamint az osztrákok Magyarországra jönni, hátrázott a megkülönböztetés a szegény, spórolós és rideg DDR-német és a gazdag, de tartózkodó és tiszteleltre méltó BDR-turisták, és elkülönítve tőlük, szintén gazdag, megállapodott, de egyúttal kedélyes, énekelni, inni, azaz élni szerető osztrákok között. Nem hiszem, hogy volt valaha is erősebb sógorságérzés magyarokban az osztrákok iránt, mint 1970–89 között.

Az 1989–90-es nyitás igazolni látszott ezt a képet. Ausztria, melynek államközi kapcsolatai 1964 után Magyarországgal is rendkívül kiegyensúlyo-

zottak – 1989–90-ben a rendszerváltás idején a legjelentősebb partner volt. Nemcsak a diplomácia szintjén, de a köznapi életben, és a kultúra szintjén is. Nemcsak ígéretekkel, közös tévényilatkozatokkal, hanem tettekkel is. Magyarországon az orosz nyelv kötelező oktatásának eltörlése után osztrák–magyar akció indult, mely a művészet és tudomány támogatásával egy időben a konzervatívoknak s a radikális ellenzéknek egyaránt segítségére volt a többpártrendszer kibontakoztatásában. Az 1988. évi társadalmi törvény után mindehhez felsorakozott a privát joint venture-ök sora.

Ötödik kép:

a csalódás után a józan barát képe

Az 1990. évi hatalmváltás a volt szocialista országokban illúziók sorát ébresztette. Sem a közvélemény, de sajnos az újonnan hatalomra került politikusok jelentős része se volt tisztában azzal, hogy a nyugati világ egyáltalán mire képes a volt szovjet zóna megsegítésében. Mint ahogy azzal sem, hogy a váltás a piacgazdaságban a piacviszonyok bevezetését jelenti, nem pedig egyoldalú segélyakciók sorát. Azt pedig végképp nem jelenti, hogy úgy lehet majd dolgozni, mint eddig keleten volt szokás, és úgy lehet majd élni, mint nyugaton. A nyugati – közöttük a legnagyobb számú osztrák – befektető természetesen ugyanazokat az üzleti elveket követte, melyeket a világ bármely részén eddig is követett, és természetesen nem volt hajlandó tolerálni sem a rossz munkaszervezést, sem a lusta munkaerőt. Nehezen szokták meg a magyarok, hogy az osztrákok nem egyszerűen elkölteni hozzák ide schillingjeiket, hanem fiatalítani. Mint ahogy a magyar termelési szféra is nehezen vette és veszi tudomásul az állami-nemzeti protekcionizmust Nyugaton a magyar termékkel szemben. De a Kleider-Bauer üzlethálózat eladói is sajnálkozva mesélik a vásárlóközönségnek, hogy a hazai „ránk szabott” ruhák helyett azért árusítanak cinege-vékony bábukra szabott „isten tudja”, honnan származó terméket, mert a Kleider-Bauer otthonról meg Olaszországból többedosztályú terméket hoz be, s közben nem a magyar ruhagyárakból rendel. (Pesten a csalódás köznapi szlogenje így szól: „Leider Bauer”).

Akár így van, akár nem, az idealizálást lassan váltja fel a kijózanodás és annak felismerése: a kölcsönös előnyök nem csak házasság, hanem az üzlet alapja is. Kölcsönös előnyök, kölcsönös érdekek és kölcsönös bizalom: ezek a tartós és kiegyensúlyozott kapcsolatrendszerek feltételei.

Európai Utas, 17. sz. 1994/4.